

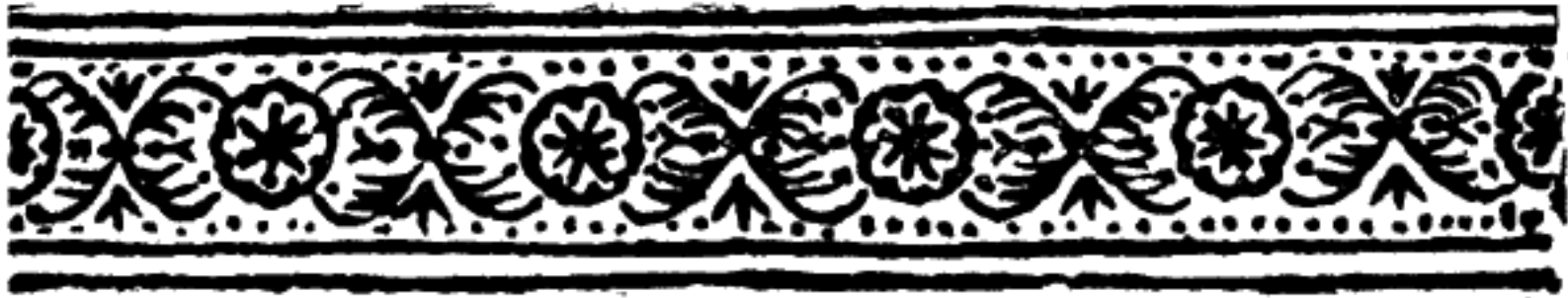
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΚΑΛΩΝ ΤΗΣ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1951

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

Ἦδη ὁ κατὰ τὸν δευτέρου αἰῶνα ἀκμάσας κατήγορος τοῦ Χριστιανισμοῦ νεοπλατωνικός φιλόσοφος Κέλσος, εἰς τὸ πολυκροτον σύγγραμμά του «Ἀληθὴς Λόγος» μεταξὺ ἄλλων μορφῶν, παριστᾷ τοὺς Χριστιανοὺς λέγοντας ὅτι «κακὸν μὲν ἢ ἐν τῷ βίῳ σοφία, ἀγαθὸν δ' ἢ μωρία»· ὁ ἀντικρούσας τὸν Κέλσον μέγας Χριστιανός, ὁ Ὠριγένης (†254), χαρακτηρίζει τὴν κατηγορίαν ταύτην ὡς «συκοφαντίαν». Ἡ κατηγορία αὕτη τοῦ Κέλσου, ὑπὸ ποικιλίαν μορφῶν ἐπανελήφθη μέχρι τοῦδε πολλάκις, καὶ ἐπ' ἐσχάτων μάλιστα ζωηρότερον διευτυπώθη ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου συγγραφέως τῶν, ἀξιολόγων κατὰ τὰ ἄλλα, «Βυζαντινῶν μελετῶν» (Ἀθήναι, τόμοι δύο, 1942-1946) Ἀλεξάνδρου Ν. Διομήδη, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ «ἀπροκαλύπτου ἀντιπαθείας τῆς ἐκκλησίας πρὸς κάθε πνοὴν ἐρχομένην ἀπὸ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ὡς διαβολικὴν καὶ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν χριστιανικὴν γνῶσιν» (I, 23 καὶ ἄλλαχοῦ).

Ἄλλ' ἄρα γε εὐσταθεῖ ἢ κατὰ τῆς ἐκκλησίας κατηγορία αὕτη; Πρὸς τοῦτο ἂς ἐπικαλεσθῶμεν τὴν ἀψευδῆ μαρτυρίαν τῆς Ἱστορίας, τοῦ ἀλανθάστου τούτου τῶν ἀνθρώπων κριτοῦ.

Ὅπως συμβαίνει συνήθως εἰς τὰ πνευματικὰ ζητήματα, ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων, διμορφώθησαν εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κύκλους δύο διάφοροι ἀντιλήψεις περὶ τῆς κλασσικῆς παιδείας καὶ τῆς σχέσεώς της πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, τῶν ὁποίων ἡ μὲν κατενόει τὴν μεγάλην αὐτῆς ἀξίαν, οἱ δὲ τὴν ἐχαρακτήριζον ὡς σατανικὴν. Εἶναι αἱ πάντοτε σχεδὸν συνυπάρχουσαι καὶ ἀντιπαλαίουσαι τάσεις τῶν φιλελευθέρων καὶ τῶν συντηρητικῶν, τῶν ζηλωτῶν καὶ τῶν πολυακῶν, ὡς ἐλέγοντο εἰς τὸ Βυζάντιον.

Ἐκ τῶν ἀπολογητῶν τοῦ δευτέρου αἰῶνος ἤδη ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς Ἰουστίνος (†165) κατενόησε τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας προσέφεραν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι σπέρματα τοῦ Λόγου, φωτίσαντα τοὺς ἐθνικοὺς φιλοσόφους, κατέστησαν αὐτοὺς ἱκανοὺς «ἀμυδρῶς ὄραν τὰ θντα» καὶ νὰ διδάξουν «σπέρματα ἀληθείας»· ὡς ἐκ τούτου, ἐφρόνει ὅτι «οὐκ ἀλλότρια ἐστὶ τὰ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ». Δὲν ἐδίσταζε δὲ νὰ θεωρῇ ὡς Χριστιανοὺς καὶ τοὺς πρὸ Χριστοῦ «μετὰ Λόγου βίωσαν-

τες, κἂν ἄθεοι ἐνομίσθησαν», ὡς τὸν Σωκράτη, τὸν Ἡράκλειτον καὶ ἄλλους. Καὶ ὁ ἀπολογητὴς Ἀθηναγόρας εἶχε βαθύτεραν γνῶσιν τῆς φιλοσοφίας καὶ μάλιστα τῆς Πλατωνικῆς, πρὸς τὴν ὁποίαν διέκειτο εὐμενῶς.

Τουναντίον ὁ ἀπολογητὴς Τατιανός, κατὰ τὸν δευτέρου ἐπίσης αἰῶνα ἀκμάσας, εἰς τὸ ἀπολογητικὸν του ἔργον «πρὸς Ἑλληνας», τόσον ὑποτιμᾷ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ ποιήσιν, ὥστε μὲ πρωτοφανῆ φανατισμὸν νὰ παριστάνῃ τὸν Πλάτωνα ἀπλῶς ὡς γαστρίμαργον, τὸν Ἀριστοτέλη ὡς κόλακα καὶ τὸν Ἡράκλειτον ὡς ἀμαθῆ! Καὶ ὁ ἀπολογητὴς Θεόφιλος φρονεῖ ὅτι ὁ Πλάτων καὶ οἱ λοιποὶ φιλόσοφοι «δόξης κενῆς καὶ ματαίου πάντες ἐρασθέντες, οὔτε αὐτοὶ τὸ ἀληθὲς ἔγνωσαν οὔτε μὲν ἄλλος ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν προετρέψαντο», καὶ διερωτᾷται «τί ὠφέλησε Πλάτωνα ἢ κατ' αὐτὸν παιδεία ἢ τοὺς λοιποὺς φιλοσόφους τὰ διδάγματα αὐτῶν;»¹ Ὡς ἐλαφρυντικὸν ὁπωσδήποτε τῶν τοιούτου εἴδους κρίσεων δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ὅτι οἱ ὡς ἄνω συγγραφεῖς δρώντες εἰς ἐποχὴν θερμοῦ, οὕτως εἰπεῖν, πολέμου μεταξὺ ἐθνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ, ἐνόμιζαν ἐπιβεβλημένην τὴν διὰ παντὸς μέσου κατὰ τοῦ ἐθνισμοῦ πολεμικὴν, λησμονοῦντες ὅτι ἡ πολεμικὴ μὴ στηριζομένη ἐπὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἀληθείας μᾶλλον βλάπτει παρά ὠφελεῖ, τούλάχιστον διὰ τοὺς κάπως σκεπτομένους ἀνθρώπους.

Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία δεόντως ἐξετιμήθη ὑπὸ τῶν διδασκάλων τῆς ἀλεξανδρινῆς θεολογικῆς σχολῆς, οἵτινες ἐπιδιώκοντες τὴν ἀναγωγὴν τῆς πίστεως εἰς γνῶσιν, κατεγίνοντο μὲ τὰ ὄπλα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας νὰ στηρίζουν τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Τοιοῦτοτρόπως Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (†212) ἀπεδέχετο ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία «πρὸς σοφίας κτῆσιν συνεργεῖ» καὶ ὅτι αὕτη ἦτο διὰ τοὺς ἐθνικοὺς ὅ,τι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη διὰ τοὺς Ἑ-

1) Παραπλησίους ἀρχὰς ἐκήρυττεν εἰς τὴν Δύσιν ὁ Τερτυλλιανός (†240), ὅστις καίτοι κάτοχος τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, ἐθεώρει ὡς «διαβολικόν» ὅ,τι εἶναι πέραν τῆς ἀπλῆς πίστεως, καὶ ἔλεγε «τὶ κοινόν μεταξὺ φιλοσόφου καὶ χριστιανοῦ, μεταξὺ μαθητοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ μαθητοῦ τοῦ οὐρανοῦ, μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ἱεροσολύμων, ἀκαδημίας ἢ ἐκκλησίας;»

βραίους, ἤτοι «παιδαγωγὸς εἰς Χριστόν». Ὁ δὲ πολὺς Ὁριγένης († 354), εἰκοσιπενταέτης καὶ ἤδη διευθυντὴς τῆς σχολῆς, ἐμαθήτευσεν εἰς τὴν σχολὴν τοῦ νεοπλατωνικοῦ Ἀμμωνίου Σακκά διὰ τὴν συμπληρῶση τῆν φιλοσοφικὴν του μὸρφωσιν. Γράφων πρὸς Γρηγόριον τὸν Νεοκαισαρείας ἐπίσκοπον συνιστᾷ «παραλαβεῖν καὶ φιλοσοφίας Ἑλλήνων τὰ οἶονεἰ εἰς Χριστιανισμόν δυνάμενα γενέσθαι ἐγκύκλια μαθήματα». Ἦδη ζῶν κατηγορεῖτο ὑπὸ τῶν αἰωνίων οὐ κατ' ἐπίγνωσιν ζηλωτῶν δι' ὑπερβάλλουσαν ἀγάπην πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Ὁ Ὁριγένης συνέγραψε τὸ πρῶτον δογματικὸν οὐστημα τῆς ἐκκλησίας· ἐπειδὴ ὁμῶς ἡ ἀπόπειρα αὐτῆ ἐγένετο εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν δὲν εἶχαν ἀκόμη διατυπωθῆ τὰ δόγματα καὶ εὐρισκόμενος ὑπὸ τῆν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, κατέληξεν ὁ Ὁριγένης εἰς τινὰ συμπεράσματα μὴ συμφωνοῦντα πρὸς τὸ γράμμα τῆς ἁγίας Γραφῆς. Τοῦτο προεκάλεσε πολεμικὴν κατ' αὐτοῦ, ἡ ὁποῖα, κατὰ πρωτοβουλίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ, συντρέχόντων καὶ πολιτικῶν λόγων, κατέληξεν εἰς καταδίκην τῶν ὠριγενικῶν «κακοδοξίων», διὰ συνόδου εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ 543, τὴν ὁποῖαν ἐπεκύρωσεν ἡ πέμπτη οἰκουμενικὴ σύνοδος (553) καὶ αἱ μετ' αὐτὴν ἕκτη καὶ ἑβδόμη οἰκουμενικὴ σύνοδος. Τὸ ἀξιὸν ὁμῶς σημειώσεως εἶναι ὅτι παρ' ὅλην τὴν συνοδικὴν κατάκρισιν, ὁ Ὁριγένης ἐξηκολούθει νὰ θαυμάζεται ὑπὸ συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων ὡς ἐξαιρετικὴ προσωπικότης καὶ εἰς τὰ συγγράμματά του νὰ ἐντυφῶν καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἀντλοῦν μεγάλοι τῆς ἐκκλησίας πατέρες καὶ συγγραφεῖς, καὶ μάλιστα οἱ μεγάλοι Ἱεράρχαι τοῦ τετάρτου αἰῶνος, οἱ ὁποῖοι τὴν θεολογικὴν τῶν μὸρφωσιν συνεπλήρωσαν εἰς τὰς ἀκμαζούσας τότε φιλοσοφικὰς σχολὰς. Τοιοῦτοτρόπως ὁ μέγας Βασίλειος († 397) εἰς πραγματεῖαν τοῦ «πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων», συνιστᾷ εἰς τοὺς ἀνεψιούς του τὴν μελέτην τῆς κλασσικῆς φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας μετὰ προσοχῆς, ὥστε ἐξ αὐτῆς «ἴσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερὸν φυλαξώμεθα». Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς († 389) διακηρύττει τὴν μεγίστην ἀξίαν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, λέγων: «Οἶμαι δὲ πᾶσιν ἀνομολογεῖσθαι τῶν νοῦν ἐχόντων, παιδεύσιν τῶν παρ' ἡμῖν ἀγαθῶν εἶναι τὸ πρῶτον· οὐ ταύτην μόνον τὴν εὐγενεστέραν καὶ ἡμετέραν ἀλλὰ καὶ τὴν ἑξωθεν, ἣν πολλὰ χριστιανῶν διαπτύουσιν ὡς ἐπίβουλον καὶ σφαλερὰν, τῷ Θεοῦ πόρρω βάλλουσαν, κακῶς εἰδότες... Οὐκ οὐκ ἀτιμαστέον τὴν παιδεύσιν, ὅτι τοῦτο δοκεῖ τισιν». Μὲ εὐρύτητα δὲ ἀντιλήψεως συνίστα τὴν ἔρευναν διὰ διάφορα θεολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ζητήματα, ὡς περὶ κόσμου ἢ κόσμων, περὶ ὕλης, περὶ ψυχῆς, περὶ λογικῶν φύσεων βελτιῶνων τε καὶ χειρόνων, περὶ ἀναστάσεως, κρίσεως, ἀνταποδόσεως, Χριστοῦ παθημάτων· ἐν τούτοις γὰρ

καὶ τὸ ἐπιτυγχάνειν οὐκ ἄχρηστον καὶ τὸ διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον». Ὁ ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου Βασιλείου Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἐπίσκοπος († περὶ 394) ἦτο θαυμαστὴς τοῦ Ὁριγένους καὶ κάτοχος βαθείας φιλοσοφικῆς μορφώσεως, ἡ ὁποῖα μαρτυρεῖται εἰς τὰ συγγράμματά του, καὶ μάλιστα εἰς τὸ «περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως ὁ λόγος ὁ λεγόμενος τὰ Μακρίνεια». Καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος († 407) ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ ρητορικὴν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, ὅπου καὶ ἐξήσκησε ἐπὶ τινὰ χρόνον τὸ ἐπάγγελμα τοῦ συνηγόρου. Εἰς ὅλα τὰ συγγράμματά του, καὶ μάλιστα εἰς τὸ περὶ ἱερωσύνης, καὶ εἰς τὰ λαμπρά του κηρύγματα, καταφαίνεται ἡ μεγάλη του μὸρφωσις καὶ ἡ βαθυτάτη γνώσις τῶν ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν.

Συνέσιος ὁ ἐπίσκοπος Πτολεμαῖδος καὶ μητροπολίτης τῆς λιβυκῆς Πενταπόλεως († 412) ἐδέχθη νὰ χειροτονηθῆ ἐπίσκοπος, λαϊκὸς ὢν, ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι θὰ ἐξηκολούθει «οἴκοι μὲν φιλοσοφεῖν, ἔξω δὲ φιλομαθεῖν» καὶ ὅτι δὲν θὰ ἀπηρεῖτο «τὰ δι' ἐπιστήμης εἰς ἀπόδειξιν ἐλθόντα δόγματα», ἤτοι τὰς ὠριγενίζουσας πεποιθήσεις του περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου, προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν, μὴ ἀναστάσεως τῶν σωμάτων. Θαυμαστὴς τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας Ὑπατίας, κούδεν ἀφείλκεν αὐτὸν τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐλυπεῖτο ὅτι αἱ φιλοσοφικαὶ του τάσεις δὲν εὕρισκαν ἠχώ. Ἐγραψεν ὕμνους θρησκευτικοὺς εἰς δωρικὴν διάλεκτον καὶ κατὰ μέτρα ἀρχαίας προσωδίας, κρᾶμα νεοπλατωνικῶν καὶ χριστιανικῶν ἀντιλήψεων.

Λεόντιος ὁ Βυζάντιος († περὶ 543) πρῶτος εἰσήγαγε τοὺς ἀριστοτελικοὺς ὀρισμοὺς εἰς τὴν θεολογίαν καὶ εἰδικῶς εἰς τὸ χριστολογικὸν δόγμα.

Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς († περὶ 750) τῆς δογματικῆς του («ἐκδοσις ἀκριβῶς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως») προέταξε κεφάλαια φιλοσοφικά, ὡς φιλοσοφικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν δογματικὴν, ἐπὶ τῆ βάσει κυρίως τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας μὲ ἀνάμιξιν νεοπλατωνικῶν ἰδεῶν.

Θεόδωρος ὁ Στουδίτης († 826), καίτοι ἄγαν συντηρητικὸς, ἐτίμα δεόντως τὴν θύραθεν παιδείαν καὶ συνίστα τὴν μελέτην αὐτῆς εἰς τοὺς μοναχοὺς, ὀργανώσας καὶ βιβλιοθήκην εἰς τὴν μονὴν τοῦ Στουδίου, περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἐκεῖνος ὁμῶς ὁ ὁποῖος ἀνεζωπύρησε τὴν πρὸς τὰς κλασσικὰς σπουδὰς ἔφεσιν εἶναι ὁ μέγας πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος († 893), «μία τῶν γιγαντωδῶν μορφῶν τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, Κολόμβος τῆς φιλολογίας», ὅπως τὸν ἀπεκάλεσεν ὁ Κρουμβάχερ. Μὲ ἀρτιωτάτην θεολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν μὸρφωσιν, ἔδρασαν ἐπιτυχέστατα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς διδάσκαλος οὐ μόνον τῆς θεολογίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας, καὶ μάλιστα τῆς ἀριστοτελικῆς.

Χάρις εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ προφανῶς ὁ Βάρδης ἴδρυσε τὴν ἀνωτάτην σχολὴν τῆς Μαγναύρας, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν Λέοντος τοῦ μαθηματικοῦ. Εἰς τὸ σύγγραμμά του «Μυριόβιβλον ἢ Βιβλιοθήκη» περιέλαβε περικοπὰς βιβλίων τῆς θύραθεν ὡς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας, προτάσσων εἰσαγωγὴν καὶ ἐνίοτε σύντομον βιογραφικὸν σημείωμα· διὰ τοῦ συγγράμματος τούτου λαμβάνομεν τὸ πρῶτον γνῶσιν περὶ μερικῶν συγγραφῶν. Ὁ Κρουμβάχερ τὸ χαρακτηρίζει ὡς «τὸ σπουδαιότερον φιλολογικὸν ἔργον τοῦ ἐνάτου αἰῶνος». Εἰς τὸ ἔργον τοῦ «Λέξεων συναγωγὴ» ἐρμηνεύει λέξεις ρητόρων, λογογράφων καὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς, δυσχρήστους εἰς τὴν ἐποχὴν του. Κατ' ἐξοχὴν βιβλιόφιλος, ὡς τὴν μέγιστην στέρησιν κατὰ τὴν φυλάκισιν του ἐθεώρει τὴν στέρησιν βιβλίων. Αἱ ὠραιόταται ἐπιστολαὶ του μαρτυροῦν τὸ ἦθος καὶ τὴν μεγάλην μόρφωσιν τοῦ Φωτίου.

Ἐννοεῖται ὅτι κατὰ προσώπου τοιαύτης ἀξίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ συνενωθοῦν διαβολαὶ καὶ συκοφάνται, οἱ ὁποῖοι τὸν κατηγοροῦν ὅτι λειτουργῶν δὲν ἀπήγγελλεν εὐχὰς ἀλλ' ἐπιθύριζε ῥήματα ἐθνικῶν συγγραφέων, ὅτι ἐδίδασκεν ὅτι ἕκαστος ἀνθρώπος ἔχει δύο ψυχὰς, μίαν ἀμαρτωλὴν καὶ μίαν ἀναμάρτητον, ὅτι ἀποδεχόμενος ὅτι «οἱ σεισμοὶ οὐκ ἐκ πλήθους ἀμαρτιῶν ἀλλ' ἐκ πλησμονῆς ὕδατος γίνονται», ἀρνεῖται τὴν θεῖαν πρόνοιαν!

Καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Φωτίου Ἀρέθας († περὶ 934), ἀρχιεπίσκοπος τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Καισαρείας, συνετέλεσε καὶ αὐτὸς πολὺ διὰ τὴν ἀναζωπύρωσιν τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. «Διάπυρος ἔραστής» τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ συγχρόνως καὶ τοῦ Πλάτωνος θαυμαστής, ἠρμήνευσε πολλὰ συγγράμματα ἀμφοτέρων. Δι' ἐξόδων του ἀποκτῶν χειρόγραφα ἐθνικῶν καὶ χριστιανικῶν συγγραφέων, κατήρτιζεν ἀντίγραφα τούτων, διορθῶν λάθη ἀντιγραφῶν καὶ προσθέτων σχόλια καὶ σημειώσεις. Ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀρέθα προέρχεται ὁ περίφημος κώδιξ τοῦ Πλάτωνος, ὁ ὁποῖος κατέστη ἡ βᾶσις διὰ τοὺς νεωτέρους φιλολόγους ὡς πρὸς τὴν κριτικὴν τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου. Ὁ κώδιξ οὗτος, ὡς γνωστόν, ἐκλάπη ἐκ τῆς Πατμιαίας βιβλιοθήκης ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ Clarke, μεταφερθεὶς εἰς Ἀγγλίαν.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος ὁ μητροπολίτης Εἰχαΐτων Ἰωάννης Μαυροπούς, κάτοχος ἑλληνικῆς παιδείας, τὸσον ἐτίμα τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλούταρχον, ὥστε εἰς ἐπίγραμμά του παρακαλεῖ τὸν Χριστὸν νὰ τοὺς δεχθῆ εἰς σωτηρίαν:

«Εἴπερ τινὰς βούλοιο τῶν ἀλλοτρίων τῆς σῆς ἀπειλῆς ἐξελεσθαι, Χριστέ μου, Πλάτωνα καὶ Πλούταρχον ἐξέλωί μοι. Ἄμφω γάρ εἰσι καὶ λόγον καὶ τὸν τρόπον τοῖς σοῖς νόμοις ἐγγίστα προσεφυκότας. Εἰ δ' ἠγνόησαν ὡς θεὸς σὺ τῶν ὄλων, ἔντασθε τῆς σῆς χρηστότητος δεῖ μόνον, δι' ἣν ἀπαντὰς δωρεὰν σώζεις θέλεις».

Τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα τοῦ ἀνδρός δεικνύει καὶ ἐπίγραμμά του εἰς τὸν Θεοδώρητον Κύρου ἐπίσκοπον, τοὺς ἀναγινώσκοντας τὰ συγγράματα τοῦ ὁποῦ ἀνεθεμάτισεν ἡ πέμπτη οἰκουμενικὴ σύνοδος:

«Ἀνιστορήσας τοὺς σοφοὺς διδασκάλους καὶ τὸν Θεοδώρητον αὐτοῖς συγγράφω, ὡς ἀνδρα θεῖον, ὡς διδάσκαλον μέγαν, ὡς ἀκράδαντον ὀρθοδοξίας στῦλον. Εἰ δ' ἐκλονήθη μικρὸν ἐκ τινος τύχης, ἀνθρώπος ἦν, ἀνθρώπε, μὴ κατακρίνης».

Καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Ξιφιλῖνος († 1075), θαυμαστής τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔγραψε φιλοσοφικὰς τινὰς πραγματείας.

Ὁ Ψελλός († περὶ τὸ 1080), καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν ἐπαναλειτούργησαν τότε ἀκαδημίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, προσλαβὼν τὸν τίτλον τοῦ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων, ἦτο θαυμαστής τοῦ Πλάτωνος, περὶ τοῦ ὁποῦ ἔλεγεν ὅτι «μόνος τῶν ἐξαιῶνος ἀνθρώπων τὰ τῆς φιλοσοφίας ἄκρα καὶ ρητορικῆς πατεῖ» τὸν Ἀριστοτέλη ὑπετίμα, κατηγορῶν αὐτοῦ ἀσάφειαν. Ἐκτὸς τῶν θεολογικῶν καὶ ρητορικῶν του ἔργων, ἔγραψε καὶ φιλοσοφικὰ ἔργα καὶ πολὺ συνετέλεσε εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καταστάς εἰς τῶν προδρόμων αὐτῆς.

Ὅταν ὁ φίλος του Ξιφιλῖνος, θαυμαστής τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ἰσχυριζόμενος ὅτι οἱ θαυμασταὶ τοῦ Πλάτωνος δὲν εἶναι Χριστιανοί, ἀπήντησεν ἐρωτῶν διατί δὲν ἐπιρρίπτει τοιαύτην μομφὴν κατὰ τῶν μεγάλων πατέρων τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες ἀνέτρεψαν αἰρέσεις μὲ τὴν βοήθειαν τῆς φιλοσοφίας. Ἄλλως ἐπιλέγει «τὸ συλλογίζεσθαι οὔτε δόγμα ἐστὶ τῆς ἐκκλησίας ἀλλότριον... ἀλλ' ἢ μόνον ζητουμένου πράγματος εὗρεσις». Ὁ Ψελλός ἦτο ὁ σπουδαιότερος βυζαντινὸς φιλόσοφος, «θαῦμα σοφίας»· ἀξιόλογος ἰδίως εἶναι ἡ χρονογραφία του (976 - 1077). Ἀπὸ ἀπόψεως ὁμοῦς ἦθος καὶ χαρακτῆρος ὑπελείπετο πολὺ.

Εὐστράτιος ὁ Νικαίας († περὶ 1120) «ἀνὴρ τὰ τε θεῖα σοφός καὶ τὰ θύραθεν», ἔγραψεν ὑπομνήματα εἰς διάφορα ἀριστοτέλεια ἔργα.

Κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ὁ «μαίντων τῶν ρητόρων» Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης († περὶ 1134), ἐξαιρετὸς ἀπὸ πάσης ἀπόψεως προσωπικότης, ἐκτὸς τῶν πολυτίμων θεολογικῶν πραγματειῶν του, ἔγραψε καὶ σπουδαίας φιλολογικὰς πραγματείας, ἦτοι παρεκβολὰς εἰς τὴν Ὀδύσειαν καὶ τὴν Ἰλιάδα, μὲ σοφὰ προλεγόμενα, σχόλια εἰς Πίνδαρον, πρόλογον τῶν πινδαρικῶν παρεκβολῶν καὶ ἄλλα. Ἄξιος πάσης ἐξάρσεως εἶναι ὁ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτυχὴς συνδυασμὸς Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ.

Χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς πρὸς τὰ γράμματα ἀγάπης τοῦ Εὐσταθίου εἶναι ὅτι δταν, ὡς διηγεῖται ὁ ἴδιος, ἐζήτησέ ποτε παρὰ τινος ἡγουμένου σύγγραμμα Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τὴν ἀπάν-

την ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν ὑπῆρχε πλέον εἰς τὴν μονήν, διότι «εἰς τί γὰρ δεόμεθα καὶ βιβλίων τοιούτων ἡμεῖς;» ὁ Εὐθύμιος ἀπήντησε «τίνος γὰρ καὶ δεήσεσθε οἱ λόγου ἀξιοὶ μοναχοί, ἐὰν τὰ τοιαῦτα βιβλία παρ' οὐδὲν ποιῆσθε;». Ἐφρόνει δὲ ὁ Εὐστάθιος ὅτι ὄχι μόνον ἐκκλησιαστικῆς ὕλης ἔργα θὰ ἔπρεπε νὰ μελετῶνται ἀλλὰ «καὶ ἱστορίας ἐξωτερικὰς ἀνθολογεῖν καὶ γνώμας καὶ ἀποφθέγματα, ἐξ ὧν καὶ οἱ πάσαι ἀγιώτατοι πατέρες ἐρανισάμενοι ἐμελετοῦργησαν, συμβιλοποιήσαντες τὰ γλυκῆα ἐκεῖνα βιβλία... Καὶ ἐρεθόμενοι τοιοῦς δε καὶ παρ' ἡμῖν εἶναι τοὺς προφανομένους μοναχοὺς».

Ὁ χρηματίας Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος, ὁ καὶ Χωνιάτης (†1222), μὲ ἀρτίαν θεολογικὴν καὶ φιλολογικὴν μόρφωσιν, λυπεῖται διὰ τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποῖαν εὗρε τὰς Ἀθήνας, καὶ μὲ θλίψιν ἀναφωνεῖ «ὦ πόλις Ἀθηναίη πούποτε ἀμαθίας περιέστης ἢ τῆς σοφίας τροφός;... ποῦ νῦν τὰ σεμνά, τλημονεστάτη πόλις;... ὄλυσε σύμπαν τῶν Ἀθηνῶν τὸ κλέος, γνῶρισμα δ' αὐτῶν οὐδ' ἀμυδρόν τις ἴδῃ».

Νικόλαος ὁ Μεθώνης († περὶ 1165) ἀντικρούει τὰς νεοπλατωνικὰς θεωρίας τοῦ Πρόκλου εἰς πραγματεῖαν τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀνάπτυξις τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως Πρόκλου τοῦ Πλατωνικοῦ».

Κατὰ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα ὁ Νικηφόρος Βλεμμύδης († 1272) ἔγραψεν, ἐκτὸς ἄλλων, ἐπιτομὴν λογικῆς καὶ φυσικῆς, συνδυάζων ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν καὶ χριστιανικὸν κήρυγμα. Ὁ δὲ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γεώργιος Κύπριος († 1290) εἰς ἔργον τοῦ «Χρεία» ἐξαιρεῖ τὸν Σωκράτη ὅτι «ἀξίως ἑαυτοῦ ἐφιλοσόφησε» περὶ λόγου ψυχῆς. Ὁ Νικόλαος Χοῦμνος († 1327) ἔγραψεν ἀντιθετικὰ πρὸς Πλωτῖνον, περὶ ψυχῆς, ὕλης κ.λ. Ὁπαδὸς τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἦτο καὶ ὁ διατελέσας ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Γρηγόριος Παλαμάς († 1359). Αὐτὸς ὁ συντηρητικώτατος θεολόγος καὶ εὐθαρσῆς τῆς ὀρθοδοξίας πρόμαχος Μάρκος ὁ Ἐφέσου († 1449) διεκρίνετο «ἐν ἑλληνικοῖς μαθήμασιν», ὁ δ' ἀντίπαλός του Βησσαρίων († 1472), ἀνεξαρτήτως τῆς πεπλανημένης πολιτικῆς του εἰς τὸ ἐνωτικὸν ζήτημα, ἦτο «τὰ εἰς σοφίαν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων οὐδενὸς δεύτερος». Πλατωνικός, ἀλλ' οὐχ ἦτον δεόντως ἐκτιμῶν καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, ἔγραψεν ἀξιοσπούδαστα ἔργα φιλοσοφικῆς ὕλης. Ἰδρυσεν εἰς τὴν κατοικίαν του τῆς Ῥώμης τὴν βησσαριώνειον ἀκαδημίαν, ὅπου ἐγίνοντο σοβαρὰ φιλοσοφικὰ συζητήσεις, περιουλέγε χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα ἐδώρησε βραδύτερον εἰς τὴν Μαρκιανὴν βιβλιοθήκην τῆς Βενετίας, καὶ συνετέλεσεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος εἰς διάδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας.

Πόσον δὲ ἤκμαζεν ἡ φιλοσοφικὴ σπουδὴ εἰς τὸ Βυζάντιον μαρτυρεῖ τὸ πλῆθος τῶν σοφῶν ἀνδρῶν, οἵτινες καταφυγόντες εἰς Ἰ-

ταλίαν πρὸ τοῦ μουσουλμανικοῦ κινδύνου διέδωσαν τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ ἔγιναν ἐκ τῶν κυρίων συντελεστῶν τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ Οὐμανισμοῦ. Ὁ δὲ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν Πατριάρχης Γεώργιος ὁ κατόπιν Γεννάδιος Σχολάριος († περὶ τὸ 1465), θιασώτης τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἔγραψεν ἐναντίον τοῦ πλατωνίζοντος Πλήθωνος καί, ἐκτὸς τῶν θεολογικῶν του πραγματειῶν, διαφόρους φιλοσοφικὰς μελέτας καὶ πρὸ πάντων προλεγόμενα καὶ ἐρμηνείας εἰς τὰ βιβλία τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἡ εἰς τὰ καίρια περιορισθεῖσα ἐπισκόπησις αὕτη σαφῶς μαρτυρεῖ πόσον ἡ φιλοσοφία ἐκαλλιιεργεῖτο εἰς τὸ Βυζάντιον οὐ μόνον ὑπὸ ἰδιωτῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἱεραρχῶν καὶ πατριαρχῶν ἀκόμη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦτο καταδεικνύει ὅτι ἡ Ἐκκλησία οὐ μόνον δὲν ἔτρεφεν «ἀπροκάλυπτον ἀντιπάθειαν» πρὸς τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα, οὐ μόνον ὅτι ἠνείχετο ταύτην ἀλλὰ καὶ ὅτι κατέστη τὸ σκεῦος τὸ ὁποῖον διέσωσε τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ μετέδωκεν αὐτὸν ἐν καιρῷ εἰς τὴν Δύσιν.

Ἀληθῶς δὲν ἔλειψαν αἱ ἀντιδράσεις, καταντῶσαι πολλάκις μέχρι συκοφαντίας, ἀλλὰ ποῦ καὶ πότε ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον ἔλειψαν οἱ ἐξ ἀμαθείας ἢ ἐπιπολαιότητος ἢ καὶ μοχθηρίας ἀντιδρώντες κατὰ πάσης προόδου; Ἄλλ' εἰς θεομῶς, ὅπως ἡ Ἐκκλησία, δὲν δύναται νὰ κριθῇ ἐκ τῶν ἀντιδρώντων, ἀλλ' ἐκ τῶν δρώντων. Ἐπειδὴ ὁμοῦ οὐδὲν ἀγαθὸν εἶναι ἀμιγῆς κακοῦ, ἢ πρὸς τὴν κλασικὴν παιδείαν ἀσχολία τῶν μορφωμένων τάξεων, καὶ μάλιστα τῶν ἱεραρχῶν, ἐπέφερε περιφρόνησιν τινα πρὸς τὴν λαλουμένην γλῶσσαν, ἢ ὁποῖα ἐχαρακτηρίζετο ὡς «χυδαιολογία» καὶ συνέπεια τούτου ἦτο ὅτι οἱ γράφοντες καὶ οἱ ρήτορες μετεχειρίζοντο γλῶσσαν ὑπεραρχαῖζουσαν καὶ ἐπιτηδευμένην. Καὶ ναὶ μὲν ὁ Ζαμπέλιος φρονεῖ ὅτι «ὁ ἀττικισμὸς εὐηργέτησε, καθόσον περιέσωσε τὰ ζώπυρα τῆς προγονικῆς παιδείας καὶ τὸν ἔρωτα τῆς ἐγκυκλίου μαθησεως» ἀλλ' ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Βικέλας «ἡ περιφρόνησις τῆς ζώσης γλώσσης καὶ τῶν λαλούντων αὐτὴν χωρίζει ἐπὶ τέλος τὴν τάξιν τῶν λογίων ἀπὸ τοῦ ἐπιλοῖπου ἔθνους».

Πάντως ἡ εἰς τὸ κήρυγμα χρῆσις γλώσσης δυσκατανοήτου ἢ καὶ ἀκατανοήτου εἰς τοὺς ἀκροωμένους ἐματαιώσε τὸν σκοπὸν τοῦ κηρύγματος. Πόσον δὲ ἡ ὑπεραρχαῖζουσα γλῶσσα δὲν κατενοεῖτο ὑπὸ τῶν ἀκροατῶν μαρτυρεῖ αὐτὸς ὁ διατελέσας μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα, ὅστις λέγει ὅτι οἱ ἀκροαταὶ του, ἀκούοντες αὐτὸν ὁμιλοῦντα, ἐνόμιζαν ὅτι ἐκήρυττε «ἀπὸ διαλέκτου περσικῆς ἢ σκυθικῆς». Ὁ δὲ ἀδελφὸς τοῦ Μιχαὴλ Νικήτας Ἀκομινᾶτος, ὁ καὶ Χωνιάτης, καίτοι, ὡς διαβεβαιώνει, γράφει «ἀπλῶς καὶ σαφῶς διὰ τὴν τῶν ἀκροατῶν ἀσθένειαν», εἶναι καὶ

αυτός τόσο ασαφής ώστε βιβλιογράφος εις περιθώριον κώδικος, σημειώνει ειρωνικώς:

«Ὀὐκ οἶδα τί φησὶ ἐνθάδε Χωνιάτα·
σοφὸν τὸ σαφές συγγράφων εἶναι λέγεις,
εἶτα γριφώδη καὶ βαραθρώδη γράφεις».

Καὶ ἐνθυμοῦμαι πάλιν τὰ σοφὰ λόγια

τοῦ μεγάλου Ἑλληνος Κοραΐ: «Μακρὰν καὶ τοῦ χυδαῖσμοῦ καὶ τοῦ μακαρονισμοῦ... τὴν μέσην ὁδὸν τῆς γλώσσης πρέπει νὰ πατήσωμεν, διὰ νὰ μεταδώσωμεν εἰς τοὺς ἀπαιδεύτους ἂν ἔχωμέν τι καλὸν καὶ νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς σοφοὺς ἀφορμὴν καὶ μεταδώσωσι καλύτερα».

Δ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΣ
Τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

ΣΠΑΡΤΑ ΣΤΗ ΘΑΛΑΣΣΑ

Ἄς ἔρθῃ ἡ ὥρα τοῦ ὕπνου ὅπως ἔρχεται ἡ ὥρα τοῦ σιαχιοῦ νὰ πέσει κάτω ἀπ' τὸ δρεπάνι, ὅπως σημαίνει ἡ ὥρα γιὰ τὰ ὠραῖα σώματα νὰ τοὺς κοπεῖ ἕνα καινούριο φουσιάνι, ὅπως ἔρχεται ἡ ὥρα

γιὰ τὴ μεγάλη ἀπόφαση τοῦ λαοῦ ποὺ θὰ σώσει ἢ θὰ παραδώσει τὴ Χώρα,
ἄς ἔρθῃ μαλακὰ μὲ βήματα χλόης ἡ ὥρα τοῦ ὕπνου, μαζὺ σου,
καὶ νὰ τὴ φέρνεις ἐσὸ μέσα σιὰ χέρια σου σὰν ἀγκυλιὰ ναρκίσεων, σὰ βρέφος ποὺ τοῦ δόθηκες μὲ τὴν εἰκοσάχρονη ζωὴ σου·
τὸ βρέφος ποὺ δὲν ἔχει κανεὶς καὶ ποὺ τὸ ζωγραφίζουμε μονάχα μὲ τὰ χέρια τῶν δειρίων μας.

Ποιὸς εἶδε ποτὲ τὰ χέρια τῶν δειρίων,
ποιὸς εἶδε κάποτε ὅλα μαζὺ τὰ κλαριά τῶν δέντρων
νὰ τοῦ ἐμποδίζουν τὸ δρόμο του, ποιὸς εἶδε τὴ νύχια τὰ μαῦρα τετράγωνα τῶν παραθύρων

πάνω ἀπ' τὰ δέντρα τῶν πεθαμένων κήπων μέσα στὴ νύχια τοῦ Δεκέμβρη
ποὺ κανεὶς δὲν ξέρει ποτὲ μήτε τί θὰ χάσει μήτε τί θ' ἄβρει,
ποιὸς εἶδε ὅσα εἶδα ἐγὼ μέσα σιὰ μάτια τῆς τόσες χιλιάδες χρόνια τώρα
καὶ τ' ἄζησα σὲ μιὰ στιγμή μονάχα σὲ τούτη τὴ στιγμή σὲ τούτη τὴν ἐποχὴ σὲ τούτη τὴ χώρα

σὲ τούτη τὴν πόλη μὲ τὸ ἕνα ἑκατομμύριο τοὺς κατοίκους μὲ τὶς πεντακόσιες χιλιάδες ἢ καὶ πιὸ πολλές ἀκόμη γυναῖκες

μὲ τὸ σπῆτι σου κοντὰ στὸν ποταμὸ μὲ τὴν ὄψη σου κοντὰ στὴν Παναγιά μὲ τὰ χέρια σου κοντὰ στὶς μαργαρίτες

τὴν ἀνοιξη, μὲ τὴν καρδιά σου ἀνοιχτὴ σὰν παράθυρο στὸν ἥλιο,
μὲ τὴ μεγάλη λέξη τῆς Ἀγάπης σιὰ χεῖλια σου ποὺ ἀξίζει δλάκαιρο βασίλειο,
ποὺ ἰσοφαρίζει τὸ ἄσμα τῶν ἀσμάτων χιλιόμετρασμένο στὶς πικρὲς καρδιὲς τῶν ἀνθρώπων,

ἀνθρώπων παράξενων, προλετᾶριων, ἑκατομμυριούχων, μαύρων, ἄσπρων, κίτρι-
νων, ὁμορφων, ἄσκημων, γέρον καὶ νέων, βρεφῶν ἀκόμη ποὺ τὰ χεῖλη τους ματώνουν στὸ μητρικὸ βυζί,

νικημένων καὶ νικητῶν, σκλάβων καὶ δεσποτᾶδων, ποιητῶν καὶ δημοσιογράφων,
ἀνθρώπων ποὺ κρέμεται ὁ νοῦς τους ἀπὸ τοὺς πολυέλαιους τῶν παλατιῶν κι' ἄλλων
πάλι ποὺ κοιμᾶται ἀγκυλιὰ μὲ τὰ σκοιάδια τῶν τάφων,

ἀνθρώπων ποὺ γεννιοῦνται καὶ πεθαίνουν σὰν ἀστραπὲς κι' ἄλλων πάλι ποὺ με-
γαλώνουν σὰν τὸν Ὀλυμπο καὶ σὰν τὴν Ὅσσα,

κι' ἄλλων ποὺ πουλοῦν πανάκριβα τὴ ζωὴ τους κι' ἄλλων ποὺ τὴ δίνουν στὴν ἀγορὰ ὅσα-ὅσα